

Magyar Sion

Új folyam I. (XLIII.)
2007/2.

Egyházi tudományos folyóirat

*„Inter persecutiones mundi et consolationes
Dei peregrinando procurrit ecclesia.”*

(Szent Ágoston, De civitate Dei I. 18,51)

Fővédnök: *Erdő Péter* bíboros, prímás, érsek

Felelős szerkesztő: *Székely János*, az Esztergomi Hittudományi Főiskola rektora

A szerkesztőbizottság tagjai: *Kiss-Rigó László* szeged-csanádi megyéspüspök, *Ladocsi Gáspár* püspök, *Gaál Endre* nagyprépost, *Peter Blaho* rektor, *Cséfalvy Pál* kanonok, *Németh László* rektor, *Herdics György* apát, *Szakál László* esperes, *Horváth Károly* plébános, *Beke Margit* elnöknő, *Esztó Péterné* könyvtáros, *Szelestei Nagy László* dékán, *Ivan Chalupecký* professzor, *Käfer István* professzor, *Hegedűs András* igazgató, *Czékli Béla* igazgató

Kérés nélkül beérkezett kéziratokat nem küldünk vissza, és nem tartunk meg.

Kiadja a Szent Adalbert Képzési, Lelkiségi és Konferencia Központ (2500 Esztergom, Szent István tér 10.) megbízásából a Glória kiadó (Jilemnického 4, 903 01 Senec, Szlovákia).

ISSN 1337-2491

Esztergom – Pozsony (Bratislava)

Kuminetz Géza

A jogrend természetjogi szemléletének időtállósága*

1. Bevezetés

Az emberiség a XX. század végére, a XXI. század elejére – úgy tűnik – újabb szellemi, történelmi korfordulóhoz érkezett. Az új tapasztalatok fényében sok vélt vagy valós érték érvényessége megkérdőjeleződött, megkérdőjeleződik. Jóllehet az elmúlt század öröksége túl közel van ahhoz, hogy máris időtálló kritikát fogalmazhassunk meg róla, annyit világosan láthatunk, hogy az emberiség történelmének talán legellentmondásosabb időszaka volt. A kapitalizmus, az imperializmus, a totális államok és diktatúrák, a nacionalizmus, az internacionalizmus, a revolúcionizmus, a militarizmus¹ – az állameszme gyökeres megrontói – minden korábbinál nagyobb ereje, amely nagy részben a hamis világnézetek térhódításának és a tudományos technikai forradalomnak köszönhető, jelzik a romlást. Jelzik azt, hogy a mögöttünk hagyott század nem a szerves építkezés, hanem a könyörtelen evilági messianizmus, a világnézeti naivitás, az erőszak negatív diadalának a százada volt. Ezek a torz eszmék szinte mindent eltorzítottak, elsősoban az ember vallás-erkölcsi identitását, megnyomortították személyi méltóságát, elcsenevészesítették erkölcsi tudatát, megtagadtatták vele tulajdonképpeni természetét.

Ez a minden korábbinál nagyobb elidegenedés különös erővel telepedt rá a jogrendre és az egyes jogrendszerre, ami ma is egyik fő eszköze az emberi tudat torzításának, a világban ismét egyre erősebb igazságtalanságok állandósításának. A hatalom elfajulásának ez a brutalitása sok és sokféle reakciót váltott és vált ki úgy az egyes emberből, mint a népekből. Ebben a tanulmányban csak a jogrendre vonatkozó reflexiót próbáljuk vázolni, pontosabban fel akarjuk tárni az egyedül helyes jogeszmét, melynek alapját az emberi természetben kell keresnünk. De úgy is fogalmazhatunk, hogy be akarjuk mutatni azt a jogeszmét, amelyet termé-

* Ez a tanulmány a *Vigilia* 2007/4. számában megjelent ugyanezen című írásnak jelentősen bővített változata.

¹ Vö. MESSNER, J., *Das Naturrecht* (Innsbruck-Wien 1950) 611-622.

szetjog-tannak nevezünk.² Természetesen magának a természetjog-tannak is különböző iskolái voltak és vannak,³ de mi nem ezek eszmetörténetét kívánjuk vázolni, hanem a tulajdonképpeni természetjog-tant, amely valóban az ember és az emberiség alapvető jogait és kötelességeit állapítja meg.

A természetjog-tanhoz mint a jogrend valódi megalapozásához való visszatérés, melyet a skolasztika nagyjai érleltek valódi tudományos elméletté, ma – érthető módon – ismét virágzik.⁴ A társadalmi katalizmák, a jog elfajulásának nyilvánvalósága, illetve a jog kiszabadítása az ököljog brutalitásából, a jogi szubjektivismusból, historizmusból és relativizmusból újra és újra visszatérítik a gondolkodókat a természetjogi gondolkodáshoz, jelezve azt, hogy a jogrend és annak megalapozása világnézeti, metafizikai kérdés.

Ebben a tanulmányban egyidejűleg emléket szeretnék állítani a XX. század egyik legnagyobb magyar természetjogásának, a mintegy ötven évvel ezelőtt elhunyt domonkos rendi szerzetesnek, Horváth Sándornak. Ezért az alábbi oldalakon szinte csak rá fogok hivatkozni, mellőzve a kortársak, főleg mestere, Gallus Manser tartalmában nagyon hasonló és több helyen részletesebben kifejtett megállapításait.

2. A jogrenddel összefüggő világnézeti problémák

Az első megállapítsunk az, hogy a jog létezik, hat, érvényesül. Az emberi cselekvésre irányul: „Az emberi művelődés alkotásai között alig van

² Ma a jogászok a jognak alapvetően három felfogásmódját szokták megkülönböztetni: 1. A pozitív jogi iskolát, mely szerint csak az nevezhető jognak, amit az illetékes hatalom tételesen az előírt formaságok szerint kihirdetett; 2. a jogszociológiai iskolát, mely szerint jog az, amely ténylegesen érvényesül, vagyis amit a címzettjei ténylegesen követnek is; 3. a természetjogi iskolát, mely szerint a tételes jog alapját időtálló alapjogok képezik, melyekkel nem kerülhet ellentétbe egyetlen tételes jogi előírás sem. Vö. SZILÁGYI P., *Jogi alaptan* (Budapest 2003) 64. Természetesen, a jognak más felosztása is lehetséges, ami nem kevésbé találó. Így például Bánk József az alábbi módon csoportosítja az egyes jogfilozófiai felfogásokat: 1. Jogi szubjektivismus, amely a jogot a hatalmi tényezők brutális eszközévé teszi. Ez a felfogásmód voluntarisztikus és despotisztikus jellegű, mely a politikában liberalizmusként, a gazdaságban kapitalizmusként, a nemzetközi életben pedig imperializmusként jelentkezik. A jogi szubjektivismus egyik további sajátossága a társadalomban alkalmazott többségi elv, mely végzetesen torzíthatja a jogrendet. Éspedig azért, mert a többség tévedhet, amiként látjuk is, hogy például a választásokon a választópolgárok nagy része nincs igazán tisztában a választás tétjével. Ugyancsak ide kívánczik az is, hogy ma a médiák már ritkán vezetnek el az igazsághoz a polgárokat. 2. A jogi normativizmus mindent a törvény betűje alá rendel, aminek egyik következménye a relativizmus és 3. A jogi objektivismus, mely szerint alapvetően egy természetes jogrend van, ami az ember természetébe van kódolva, s ez a társadalomban és a történelemben különböző ruhákat vehet fel, különböző mélységben és szélességben ismeri fel és el az emberi értelem, illetve részesíti valódi jogvédelemben a hatalmi tényező. Ehhez a felfogásmódhoz tartozik a természetjog tan is. Vö. BÁNK J., *Kánoni jog I* (Budapest 1960) 42-43.

³ Így például az ókori szerzők természetjogtana, a XVI-XVIII. századi klasszikus természetjogi iskola, illetve a skolasztika vonatkozó tanítása. Vö. BÁNK J., *Kánoni jog I*. (Budapest 1960) 56.

olyan, amely annyira érezhető követelményekkel lépne föl, mint a jog.”⁵ Ezek a követelmények korlátozzák az egyén, az „én” szabadságát, önkényét; pontosabban kijelölik a szabadság határait. Az emberi közösség, a társadalom sok hasonló követelményekkel föllépő „én”-ből áll, akiknek együtt kell megoldaniuk a létfeladatot. Ilyen adottságok mellett szükségszerű tényezőként lép föl az egyének között az egymás igényeihez való kölcsönös alkalmazkodás. Más igényeinek tiszteletben tartása bizonyos teljesítmények, cselekedetek felmutatásában nyilvánul meg: „Cselekedeteink, teljesítményeink megítélésénél már nem elég a belső rendezettség, a tiszta lelkiismeret tanúsága, a külsőnek, magának a teljesítménynek kell szeplőtelennek lennie. Ennek egyedüli mértéke pedig a velünk szembenálló személyek tárgyi igényeinek hiánytalan kielégítése. A helyes (*rectum*) az igazságos (*iustum*) köntösében jelenik meg, és a jó vagy rossz igazolása vagy rábizonyítása már nem a cselekvő személy igényei, hanem annak külső lekötöttsége, kötelességei szerint kell történnie.”⁶ A jogrend tehát olyan követelményekkel lép föl, amelyek terhet jelentenek, mivel kiemelik az embert az egyéni élet kényelméből és megfosztják a külső felelősség elhárításának lehetőségétől. A jogrendnek ez a sajátossága problémák egész sorozatát veti föl, amelyekre „feleletet kell adnunk, ha azt akarjuk, hogy a teher elviselhetővé legyen, az új rendben pedig éppen oly otthonosnak érezzük magunkat, mint belső világunkban.”⁷

A probléma egyik oldalát az adja, hogy a jogrend az „emberi művelődés” alkotása. Az emberi szellem egyfajta objektivációja, amelynek „megalkotásánál és fejlesztésénél a művelődés tényezői alighanem nagyobb szerepet játszanak, mint a többi alakulatnál. Hiszen még anyagát sem adja a valóság olyan közvetlenül, mint a többi kultúrtényekéit.”⁸ A tudomány és a művészetek anyaga és tárgya – bizonyos értelemben – passzív adottság. A jogrend esetében csak részben helytálló ez a megállapítás. Az

⁴ Vö. pl.: FRIVALDSZKY J., *Természetjog. Eszmetörténet* (Budapest 2001); FRIVALDSZKY J. (szerk.), *Természetjog. Szöveggyűjtemény* (Budapest 2006); HERVADA, J., *Kritikai bevezetés a természetjogba* (Budapest 2004); STRAUSS L., *Természetjog és történelem* (Budapest 1999); PÉTERI Z., *Természetjog – államtudomány. Eszmetörténeti, rendszer- és módszertani alapok* (Budapest 2005); VARGA Cs. (szerk.), *Jog és filozófia. Antológia a XX. század jogi gondolkodása köréből* (Budapest 2001); ROMMEN, H., *Die ewige Wiederkehr des Naturrechts* (Leipzig 1936); MANSER, G., *Das Naturrecht in thomistischer Beleuchtung* (Thomistische Studien II) (Freiburg in der Schweiz 1944); MANSER, G., *Angewandtes Naturrecht* (Thomistische Studien III) (Freiburg in der Schweiz 1947); MESSNER, J., *Das Naturrecht* (Innsbruck-Wien 1950); MESSNER, J., *Menschenwürde und Menschenrecht* (Wien 2004); SCHOCKENHOF, E., *Naturrecht und Menschenwürde. Universale Ethik in einer geschichtlichen Welt* (Mainz 1996); PYTLIK, A., *Diritto naturale ed etica sociale nel pensiero di Johannes Messner (1891-1984)* (doktori értekezés; Roma 2002); NASS, E., *Wie die Ökonomie das Naturrecht entdeckt. Die christliche Alternative zu einer relativistischen Sozialpolitik*, in *Gregorianum* 87/3 (2006) 557-579.

igaz ugyan, hogy a „jogrend sem teremti anyagát, hanem az emberben, az egyes személyekben készen találja a jogalanyokat, azonban a nagyobb elkülönítettségben és az alakítással szemben sokkal nagyobb ellenállással, mint ez a többi kultúrtörékvés anyagánál megállapítható”.⁹ Az ember mint joganyag és jogalany többféle forma fölvételeére képes. De melyik forma felel meg számára a leginkább? A kérdés gyökere tehát a következő: „Ki az a művész, aki ennek az anyagnak alakítására vállalkozik, honnan veszi az alakító és átalakító eszméket? Főképpen pedig milyen alapon mer hozzányúlni az emberhez, mi ad neki jogot ahhoz, hogy külön rendnek és olyan szabályoknak vesse alá azt, aki szabadsága révén mindennemű lekötöttségnek ellenállhat?”¹⁰ Erre a kérdésre felelet csak világnézeti (filozófiai, metafizikai) alapon adható. Az adott válaszok eltérése pedig újabb nehézséget rejt magában: „A világnézeti problémák egész sorát tartalmazják ezek a mondatok s amint látjuk, magának a jogrendnek a jogos volta ezeknek a kérdéseknek a csúcspontja.”¹¹

A probléma *másik oldala* az, hogy „a jog megterhelést jelent s a teherviselő föltétlenül tudni kívánja, hogy miért kell a terhet vállalnia. A teher pedig kellemetlen, viselése nehéz, úgyhogy hajlandóbbak vagyunk lerázására, mint kötelességszerű teljesítésére. Van-e valami, ami ezt a megterhelést indokolja, a teherviselést pedig kellemessé teszi, vagy legalábbis megnyugtatja a kétségtől háborgó elmét és a kényszer, sőt az erőszak ellen lázadó kedélyt?”¹² Ezt a funkciót nem képes betölteni a tapasztalati (pozitív) jog, mivel nem indokolja önmagát. Ezért a tapasztalati jogot meg kell előznie valami általánosabb, mindent felölelő hajlandóságnak, ami az embert képessé és alkalmassá teszi a jog előírta kötelezettségek elfogadására, a jog követésére. Kérdés tehát, hogy mi ez a tapasztalati jog fölött álló tényező, mi az az általános érték,¹³ amely megvilágosítja, érthetővé, elviselhetővé, kívánatosá teszi a tételes jogot? Ennek az általános értéknek a meghatározására, „természetére” vonatkozóan világnézeti alapon

⁵ Vö. HORVÁTH S., *A természetjog rendező szerepe* (Budapest 1941) 15.

⁶ Vö. HORVÁTH S., *A természetjog rendező szerepe*, 16.

⁷ Vö. HORVÁTH S., *A természetjog rendező szerepe*, 16.

⁸ Vö. HORVÁTH S., *A természetjog rendező szerepe*, 16. Horváth a tudományt és a művészeteket nevezi kultúrtényezőnek. A tudományok anyaga a természetben található, feladatuk pedig anyaguk és tárgyak fölkatatása és az ismeretek rendezése szükségszerű oksági viszonyok szerint. A művészetek is a „természet adta anyagot formálják”, úgy, hogy az „mintegy új valóság képében jelenjen meg előttünk”.

⁹ Vö. HORVÁTH S., *A természetjog rendező szerepe*, 12. Nemcsak az erkölcsi rend, hanem a jogrend is a szabad emberi cselekedeteket szabályozza. Ezzel szemben a tudomány és a művészetek „anyaga” a fizikai rendben keresendő. A jog révén történő alakítással szembeni ellenállás oka az emberi szabadság, amelynek gyökere az ember személyi méltóságában, istenképmás mivoltában keresendő.

különböző válaszok adhatók, amint azt a különféle filozófiai rendszerek léte, válaszai mutatják. Kantnál például a „tisztá ész”, Fichténél az „én”, Hegelnél az „abszolút valóság logikai formája” jelenti ezt a választ. A tomista bölcselet pedig az örök eszmékben (*rationes aeternae*),¹⁴ azok felkutatásában, megismerésében és érvényesítésében látja a jogrend alapját.

Minden tételes jogrend mögött valamilyen vélt vagy valós általános érték(rend) húzódik meg, amely az egyes szabályok megalkotásánál mint „őskép” funkcionál. Erre való tekintettel születnek a tételes szabályok (törvények). A törvényhozás ezért értelmi és akarati tevékenység: „A jogrend megalkotásához éppúgy, mint minden gyakorlati igazság rendezéséhez nem elég a tisztán értelmi latolgatás. Bizonyos értelemben teremteni kell ezt a rendet, igazzá, jóvá és elfogadhatóvá kell tenni azt, ami az elméletben föltétlenül, a gyakorlatban pedig mint újabb döntés eredménye, ezek ellenkezője is lehet.”¹⁵

A jogalkotásnál tehát szükségszerűen lép fel a hatalmi tényező, amely a döntés meghozatalában, kihirdetésében és érvényesítésében játszik szerepet. A jog és általában véve a gyakorlati rend megalapozásához „szükséges az erő, a hatalom, ami már nem értelmi, hanem akarati ténykedést, határozatot, döntést (*decretum*) és parancsot jelent”.¹⁶ A hatalomban a jog egyik, talán leglényegesebb elemét kell látnunk. Ennek helyes meghatározásától, funkciójától függ a jogrend helyessége, érvényesülése, védelme és tisztelete. De a hatalom sem indokolja önmagát és a hatalommal is vissza lehet élni.¹⁷ A hatalom méltóságának és tisztaságának megőrzése, fenntartása jelzi a jogrend világnézeti problematikájának *harmadik oldalát*: a jog és az erkölcs viszonyát. A jog előírásainak az érzékelhető megvalósítása nincs szükségszerű kapcsolatban a cselekvő belső érzületével. A jog közvetlenül nem foglalkozik azzal, hogy ki milyen

¹⁰ Vö. HORVÁTH S., *A természetjog rendező szerepe*, 17.

¹¹ Vö. HORVÁTH S., *A természetjog rendező szerepe*, 17.

¹² Vö. HORVÁTH S., *A természetjog rendező szerepe*, 17.

¹³ A tomista bölcselet álláspontja szerint a részleges valóságok gyökere az általános értékben keresendő, abban nyelik el értéküket, érvényüket.

¹⁴ Az örök eszmék Isten lényének és valóságtartalmának tükröképei. Az „eszme” általában megjelenít (reprezentál), ábrázol. Vö. HORVÁTH S., *Örök eszmék, eszmei magvak Aquinói Szent Tamásnál* (Budapest 1944) 81. jegyzet.

¹⁵ Vö. HORVÁTH S., *A természetjog rendező szerepe*, 18. Az elméleti igazságnál a mérték a tárgy, s az értelemnek kell megegyeznie a tárggyal. A gyakorlati igazság esetében fordított a helyzet: a tárgynak kell hasonulnia, megegyeznie az alkotó értelemmel. A gyakorlati igazság értékebe jelentősen belejátszanak a jó (bonum), a hasznos (utile), a megvalósíthatóság és a kivitelezhetőség szempontjai. Ezért itt döntő szerepe van az akaratnak, s az akarat székhelyének (szervének), a hatalmi tényezőnek.

szándékkal teljesítette a jog szabta követelményeket. A jogalkotó tényezőkről végeredményben „csak a tekintély és a hatalom szükséges ahhoz, hogy valami joggá váljon, vagy hivatalos nyelven szólva jogerőre emelkedjék. A teljesítő személy részéről pedig csak a jog gyakorlati megvalósítását, a teljesítést követelhetjük meg.”¹⁸ Ebben és talán csakis ebben az értelemben független a jogrend az erkölcsi rendtől. De a „tárgyi értelemben vett jog (*ius*) az a kiszabott valami, amiben a jog formát nyer, mintegy megtestesül, az, amit a hatalom előír, az érdekelték pedig teljesíteni kötelesek, tehát a jog mint alkotott és megvalósítandó vagy megvalósult teljesítmény, független-e az erkölcsi rendtől és annak irányító tényezőitől?”¹⁹ Az erre a kérdésre adott válaszok szintén különfélék. Horváth szerint csak az olyan jogfilozófia képes megvédeni vagy megszabadítani a jogot a nyers erőszaktól, az „ököljog” szorítókarmaiból, amely szoros kapcsolatban áll az erkölccsel, mivel ennek „tartalmából” kell a jognak kodifikálódnia.

3. A jog fogalma

Az emberhez természetes módon, tulajdonaként tartoznak dolgok, s ezek az ő jussa (*ius suum*). Ezek nélkül, ezek értelmes használata nélkül nem képes valóban önmaga ura lenni, nem képes valóban birtokba venni emberi méltóságát. Hogy melyek ezek a dolgok, amelyek természetes módon megilletik az embert, azt a bölcsesség állapítja meg. Azt pedig, hogy ezek a dolgok ténylegesen az ember birtokába kerüljenek, az igazságosság erénye, illetve a jogrend biztosítja. Az igazságosság mint erény feltételezi a helyes szándékot és a másnak járó cselekedet helyességét. Ebből adódóan az igazságosság a jog leánya, s nem fordítva (*iustum, quia jus*).²⁰

Ezek a természetes jogok alapvetően azonosak minden emberre vonatkozóan. Ebből adódóan tartalmilag csak egy jogrend lehet a helyes és igaz. Mivel „minden embernek egy és ugyanaz a jogfogalma. Miként minden embernek ugyanegy fogalma van az időről, helyről, mozgásról, életről, stb., akként a jogról is ugyanegy fogalmunk van. (...) A jognak

¹⁶ Vö. HORVÁTH S., *A természetjog rendező szerepe*, 18. Innen adódik a jog „fac hoc”, „sollen” jellege.

¹⁷ Vö. HORVÁTH S., *Örök eszmék*, 213. Horváth a jogrendről kialakult torz vélemények kialakulását a hatalom elfajulásával (önkény, kijátszás) indokolja.

¹⁸ Vö. HORVÁTH S., *A természetjog rendező szerepe*, 19.

¹⁹ Vö. HORVÁTH S., *A természetjog rendező szerepe*, 19.

²⁰ Vö. HERVADA, J., *Kritikai bevezetés a természetjogba* (Budapest 2004) 42.

²¹ Vö. CATHREIN, Gy., *Erkölcshölcsület I. Általános erkölcsölcsület* (Temesvár 1900) 402-403.

csak egy fogalom meghatározása lehet helyes, mely magában foglalja minden idő és nép valódi jogát, mert az alaki jogfogalom szintén csak egy. A jog tartalmának, a jog irányadó eszméinek és elveinek van története, de nincs a jog fogalmának.”²¹

A jognak tehát szoros kapcsolata van a fentiekből adódóan: 1. az igazságossággal, 2. a törvénnyel (norma) és 3. a hatalommal. Ezek jelentik a jog karakterisztikus jegyeit. Ezért a jog és az igazságosság, a jog és a törvény, valamint a jog és a hatalom (tekintély) viszonyának (*relatio*) elemzése révén kell megfejtenünk a jog lényegét.

3.1. A jog és az igazságosság viszonya

Aquinói Szent Tamás egészen szoros kapcsolatot látott jog és igazságosság között.²² A jog fogalmát egyrészt az igazságosságból vezette le (*iustitia - iustus - ius*), másrészt az igazságosságot a jog jegyének bevonásával határozta meg. Ez azt jelenti, hogy a jog és az igazságosság rendszerében korrelatív fogalmak: a jog az igazságosság erényének a tárgya, az igazságosság pedig az az erény, amely mindenkinek megadja a magáét vagy a maga jogát.²³ Az igazságos, amiben valamiféle egyenlőség van. Ez az egyenlőség háromféle lehet a megadandó dolog fajtája szerint: 1. azonosság, amikor ugyanazt a dolgot adjuk vissza; 2. egyenértékűség, ha a dolog nem ugyanaz, de azonos mind mennyiségileg és minőségileg; 3. arányosság.²⁴

A jog elválaszthatatlan az igazságosságtól, sőt annyira szoros a kapcsolatuk, hogy Horváth sajátos jogforrásnak (*eigene Rechtsquelle*) nevezi, azaz a jog belső tartalmát jelöli.²⁵ Tudjuk, hogy az igazságosság renndezi nemcsak az egyes emberek egymás közti viszonyait (*iustitia commutativa*), hanem a társadalom egészének a tagjai iránti kötelezettségeit (*iustitia distributiva*), sőt, az ún. törvényes igazságosság (*iustitia legalis*) – melyet

²² Az igazságosság többféle értelemben szerepelhet: „jelentheti a lélek jóságát és tisztaságát, az ún. életszentséget. (...) Jelentheti továbbá az isten akaratát követő, tökéletes vagy tökéletességre törekvő életet. (...) Jelenthet ugyanakkor bármely erényt (elsősorban olyat, amely mással kapcsolatban nyilvánul meg). (...) Végül az igazságosság az erények azon összefüggő rendszerét is jelenti, amelyek az ember másához (istenhez és emberhez) való viszonyát rendezik”: GECSE G., *Iustitia. Aquinói Tamás tanítása az igazságosságról*, in *Világosság* (1972) Melléklet 4.

²³ „Justitia perpetua et constans voluntas est, ius suum unicuique tribuens”: *Summa* II-II.57.1-4; „Actus iustitiae est reddere unicuique quod suum est”: *Summa* uo. 1a. Az igazságosság egyrészt erény, tehát az erkölcsi rend világába tartozik, másrészt van benne valami határozott tárgyi mérték (tantum reddatus, quantum debetur), amelyet a másik „én”-nek kell megadni (ius ad alterum).

²⁴ Vö. HERVADA, J., *Kritikai bevezetés a természetjogba*, 45-46.

Horváth Sándor szociális igazságosságnak is nevez – adja ezek keretét. Szerinte a szociális igazságosság a jog egyik alapvető forrását, sőt valami-képp magát a jogot jelenti. A következőket állítja róla: „jog ez a szónak igazán régi tősgyökeres értelmében. Mert így a jog azonos az igazsággal, azzal, amit a jogforrás kimér és aminek tiszteletét és föltétlen megvalósítását tett, cselekedet formájában való megjelenését minden körülmények között megkívánja. A természet Ura mérte ki ezt a közizagságot. Jog ez, mivel ehhez kell idomulnia minden közösségnek, ha a természet védelme alatt akar állani és embernevelő, emberboldogító állandó intézmény szándékozik lenni. Jog ez, mivel a természet Ura szentesíti, az Ő akarata ad neki erősséget és sérthetetlenséget. Jog ez, mivel a föltétlen romlás és pusztulás fenyeget minden társadalmi alakulatot, amely nem ennek tiszteletében születik, vagy nem ennek formáló erejében akar élni. Jog ez, mivel a társadalom elemei a természet szentesítésére hivatkozva megkövetelhetik, hogy csakis olyan közösségek tagjai lehessenek, amelyekben a szociális kötelek fűzi össze őket szerves egységgé és egésszé. Jog ez, mivel előjáró és alattvaló, kormányzó és kormányzottak gyanánt állítja szembe és rendezi a sokaságot, úgy, hogy ezek a iustitia legalis nevében állíthatnak föl követelményeket, amelyek szerint mindkét félnek élnie és irányulnia kell. Jog ez végül, mivel a természet Ura minden olyan alakulatot, amely a szociális igazságosságot nem ismeri, törvénytelennek, jogtalannak nyilvánít és az erkölcsi világ korcs szülöttének tekint.”²⁶

A végső következtetés tehát: jog csak ott lehet, ahol igazság van úgy a társadalom tagjai, mint pedig a tagok és a társadalom egésze között. Ami tárgya, belső tartalma szerint igazságtalan, az nem válhat joggá soha. Még akkor sem, ha a jognak minden külső „kellékével” rendelkezik, vagy azt a hatalom külső kényszereszközökkel végrehajtatja.²⁷

²⁵ „Recht (ius, iustum) ist eine Forderung (debitum), die durch eine entsprechende positive oder natürliche Rechtsquelle jemandem als angemessen (ius) oder ihm ausgemessen (iustum) erklärt wurde.”: HORVÁTH, A., *Eigentumsrecht nach dem hl. Thomas von Aquin* (Graz 1929) 15.

²⁶ Vö. HORVÁTH S., *Társadalmi alakulások és a természetjog* (Budapest 1942) 31.

²⁷ Ezért nem választja el Szent Tamás a materiális és a formális jogot.

²⁸ A törvény szó etimológiáját lásd: HORVÁTH S., *Az örök törvény*, in *Vigília* 22 (1957) 513.

²⁹ A szó magyar, latin és görög megfelelőjének alapjelentéseit fejtjük ki. A magyar törvény szó szokást, szokásjogot jelent. Erre utal az eredete, amelyet a török „törü” szóban jelölnek meg a nyelvészek. A latin lex-et: 1. a legere igéből, 2. a görög legó-ból és 3. a ligare igéből származathatjuk. Így első jelentése - Varro nyomán - olyan írás, amelyet a törvényhozás előtt átadtak az illetékeseknek átolvasásra. Második jelentése a vélekedés, kimondás, döntés. A harmadik pedig - ez a Szent Tamás-i származtatás - a lekötöttség, az erkölcsi erő (a törvény kötelező ereje). A görög nomos szó a legnagyobb tartalmi gazdagságú, mivel felöleli az eddigi vonásokat. Horváth szerint a szokást erősen kiemeli, de a némó-val is összefügg és így a jog fogalmát is kidomborítja.

3.2. A jog és a törvény viszonya

Először etimológiailag elemezzük a „törvény”²⁸ szót.²⁹ Az etimológiai elemzésben nyert adatok a tapasztalati törvényre vonatkoznak; a törvények többnyire korhoz, helyhez kötött szabályok, amelyek az emberi tevékenységet, az erkölcsi életet irányítják, az egyén közösséggel szembeni lekötöttségét jelzik. Eszerint tehát jog az, amit a törvény előír. A jog alapja pedig az igazságosság, az aequalitas. Így a törvény mintegy kiméri, megszabja az igazságosságot, a jogot, tehát konkretizál³⁰ az adott körülmények figyelembe vételével. Ezért mondja Szent Tamás, hogy a „*lex est aliquid rationis iuris*”. Ebben az összefüggésben a törvény úgy jelentkezik, mint a jog mértéke, szabályozója, alapja és forrása.³¹ Tehát ami a törvény irányításának megfelel, ami a törvény szerint valakit megillet, az a jog. Így tárgyilag minden jog megegyezik valamely törvénnyel, jogi előírással.³²

Az igazságosság adja a jog belső tartalmát, a törvény pedig ennek az alaki formája, mintegy konkrét normája.³³ Jog, igazságosság és törvény igen szoros kapcsolatban állnak egymással a skolasztikus látásmódban. A törvénynek is elengedhetetlen feltétele, hogy igazságos legyen, tehát helyes legyen a mértéke. Az igazságtalan törvényt joggal nevezhetjük erőszaknak, melyben a hatalom fölénye, torzulata jelenik meg. Nevezhetjük intézményes erőszaknak is.³⁴

3.3. A jog és a hatalom viszonya

A hatalom az a szerv, amely kiméri a jogot, törvényt alkot az igazságosság szerint, és szükség esetén kényszerít a jog követésére. Minden jogrendszer mögött valamilyen hatalom áll.

A hatalom (*potestas*) szoros, de nem kizárólagos kapcsolatban van az állammal,³⁵ sőt az állami élet alapja, formai tényezője. Az állam személyi méltóságot jelöl, ebbéli méltósága az önrendelkezésben nyilvánul meg. Az önrendelkezés – mint szabad akaratnyilvánítás – föltételezi a közjó

³⁰ A konkretizálás alapja az emberi értelem és akarat, amely a hatalom illetékességében központosul.

³¹ Amint a művészi alkotások képe, terve, ratio-ja már előre megvan a művész elméjében, és ez irányítja cselekedeteit, úgy a jogos és igazságos cselekedetek irányító terve is már előre megvan a törvényhozó elméjében és ehhez a tervhez kell minden jogos emberi cselekedetnek igazodnia.

³² A törvény felöleli az összes emberi erkölcsi kötelezettségeket, a jog ezeknek a törvényeknek csak egy csoportját (ad alterum). Ezért minden jog törvény, de nem minden törvény jog.

³³ Más skolasztikus gondolkodók nevezik a jog belső tartalmát ius obiectivum-nak, a törvényes alakját pedig ius normatívumnak.

³⁴ Vö. HERVADA, J., *Kritikai bevezetés a természetjogba*, 177.

konkrét meghatározását, a megfelelő eszközök és utak kiválasztását, azaz a törvényhozás, az igazságszolgáltatás (beleértve mind a bírói, mind a végrehajtói hatalmat) és a honvédelem gyakorlását.

E hármaskör funkció érvényesítéséhez szükséges a hatalom, amelyen azt az értelmi és akarati hatóerőt (*potentia*) értjük, amely „a társadalom elemeit összetartja, a szétmállástól megóvja, a bennük rejlő energiák centrifugális törekvéseit megakadályozza, s a közjó szolgálatába hajtja”.³⁶ Az állam személyi méltósága és hatalmi vonatkozása szoros összefüggést mutat egy másik fogalommal, a tekintéllyel (*auctoritas*).³⁷ A tekintély feladata az, hogy összekössön az igazsággal, megjelenítse a valóságot. Ennek két módja van: az első az értesítés (*enarratio*), más szóval a tanítás, a másik az indoklás (*legitimatio*), a tanítás igazsága melletti érvelés. Szükséges mindkét tényező, mivel az egyik az igazságtartalmat, a másik a megvalósításhoz, elfogadáshoz szükséges erőt jelöli.³⁸

A hatalom irányító és rendező tevékenysége a parancsban fejeződik ki.³⁹ Ez a gondolat nemcsak az egyén erkölcsi hatalmára vonatkozik, hanem a közösséget irányító hatalomra is. A társadalomban is erkölcsi egységre kell törekedni. Ennek megvalósítója a közjó, amennyiben a hatalom letéteményese hatékonyan érvényesíti a közjó követeléseit. Ezért a társadalmi hatalom „ennek az átfogó, a közösséget egyesítő célnak, a közjónak a meghatározásában, a megvalósításához szükséges eszközöknek a kiválasztásában és mindennek kötelező előírásában keresendő”.⁴⁰ Ennek a szolgálatában áll a jogalkotás.

³⁵ Horváth Sándor a következőképpen definiálja az államot: „Amennyiben az emberi társadalom (...) önrendelkező alanná fejlődik, tehát kiképződik benne az egységesítő, szervező és újjáalakító tényező, amelyet a közjó megvalósítására irányuló hatalomnak mondunk, akkor államot alkot. Az állam tehát a kettőnek – a sokaságnak és a hatalomnak – szintetikus összetétele, röviden a személlyé vált és személy gyanánt föllépő társadalom.”: HORVÁTH S., *Örök eszmék*, 297.

³⁶ Vö. HORVÁTH S., *Örök eszmék*, 290.

³⁷ A tekintélyről Horváth a *Heiligkeit und Sünde im Lichte der thomistischen Theologie*, Freiburg i.d. Schw. 1943, 58-78. oldalain, valamint a *Hitvédelmi tanulmányok* (Budapest 1943) 67-118. oldalain értekezik.

³⁸ Vö. HORVÁTH S., *Hitvédelmi tanulmányok*, 98. „Ha nincs tartalom, üres a tekintély, ha pedig ennek az ereje hiányzik, akkor a tartalommal állnak szemben értetlenül.”

³⁹ Vö. HORVÁTH S., *Örök eszmék*, 292. „Az ultimum iudicium practicum foglalja össze az értelem fontolgatásait és az akarat döntéseit, úgy hogy benne összpontosul a két képesség hatóereje. A parancsnak eszerint lekötő ereje van. Kötelezi a cselekvő személyt, hogy saját értelmi döntéseit és határozatait tisztelje és megvalósítsa. Módjában állott másként is dönteni, de a parancs szóban kimondotta, hogy az adott körülmények között csakis így cselekedhetik észszerűen vagy elvhűen, (...) hogy itt erkölcsi értékekről és erőkről van szó, minden további bizonyítás nélkül világos,

A jogrendezés konkrét formáját az államhatalomnak kell megalkotnia és érvényesítenie az igazságosság kritériumainak megfelelően. Az igazságosságot pedig kétféleképpen lehet érvényesíteni: 1. Meghatározzuk, mi a jogos és igazságos (*iustitia legalis seu socialis*). Ezt a feladatot kell ellátnia a jogalkotásnak. 2. Cselekedeteinket a jog által megszabott normákhoz igazítjuk. Ez a jog szerinti élet, a törvényes igazságosság (*iustitia legalis*) gyakorlása.⁴¹

A jog szemlélhető úgy is, mint eredmény, mint a jogrendezés eredménye. Ez az a művelet, amellyel „a közjó hivatott szerve vagy szervei (*causa efficiens iuris*) az embert mint joganyagot (*suppositum iuris*) rendezésre alkalmas és azt igénylő személyen kívüli igényei szerint (*causa materialis remota iuris*) olyan teljesítményekre (dolog) vagy ezt érintő külső cselekedetre korlátozza (*causa materialis proxima iuris*), amelyekben a közjóban megvalósítható összes igények kiegyenlítődnek (*causa formalis iuris*) s így a békeség és a nyugalmas társas együttélés (*causa finalis iuris*) megvalósulhat. Ez a jognak mint normának összes vonásai és alkotórészei szerinti leírása.”⁴²

A tapasztalati jog fenti meghatározása, okainak megjelölése a reflexió további elmélyítését kívánja, mivel ebből nem derül ki pontosan az igazságosság tartalma; nem tudjuk pontosan, mit takar az „ember mint joganyag”, mit jelent az emberi természet vagy a hatalom fogalma. Ezt fejti ki a természetjog tartalmi kibontása, melyet objektivisztikus jellegű jogeszmének is nevezhetünk.⁴³ Vannak tehát ún. örök értékek, változhatatlan – noha sokféle formában kifejeződő – normák, amelyek a dolgok, az ember természetébe vannak írva. Az emberi szellem pedig képes megismerni és „kiolvasni” a valóságból a jogrend alapvető struktúráit.

de azt sem kell hangsúlyoznunk, hogy a kivitelhez, a parancs megvalósulásához fizikai erőre van szükség, amelyet az egyén testi és lelki képességei képviselnek. Ott van tehát hatalom, ahol a történetes célirányos beállítottsága kötelező erővel lép föl és aki ezt a célirányosságot kötelezővé teheti vagy teszi, az a hatalom alanya, birtokosa.”

⁴⁰ Vö. HORVÁTH S., *Örök eszmék*, 293. A hatalom eszerint jogi fogalom, mégpedig a jog előírásainak és gyakorlati megvalósításának forrása, szerve. Ezért léphet föl kényszerítő erővel (*vis coactiva*), tehát nemcsak erkölcsi, hanem fizikai eszközökkel is érvényt szerezhet előírásainak. Más szavakkal: a hatalom törvényhozó, kormányzó és bíraskodó (jogdöntő és büntető) tényezőként lép föl a társadalomban.

⁴¹ Vö. HORVÁTH S., *A természetjog rendező szerepe*, 73. Nevezhető ez jogkövetésnek, jogcselekménynek is: „a jogcselekmény a jогalanytól (*causa efficiens*) létrehozott olyan cselekmény (birtoklás vagy használat), amely a személyenkénti igények szerinti kiegyenlítést (az igazságot, *iustum*) tükrözi vissza (*causa formalis*), s amelyből a társas együttlét békés zavartalansága (*causa finalis*) származik.”

⁴² Vö. HORVÁTH S., *A természetjog rendező szerepe*, 73.

4. Az emberi természet fogalma

Az emberi természet vizsgálata a jogrendezés lehetősége alapján az alábbi öt szempont köré csoportosítható: 1. az emberi természet alkalmassága különféle formák felvételére; 2. az emberi egyed létrehozói és ezek nevelő feladata; 3. a nevelő irányító feladatának legfőbb normája az istenképiség; 4. egy ebből a szemléletből fakadó követelmény: a kényszer és az erőszak problémája; 5. az ember személy mivolta és annak társadalmi vonatkozásai.

1. Az emberi természet alkalmassága a különféle formák felvételére: az ember nem kész és nem egészen az apró részletekig meghatározott valóság. Nem igazolható a tapasztalat alapján a Rousseau által vallott determinizmus, mert „a természet csak alkalmassá tette az embert bizonyos személyek közötti viszonylatokra, de ezek kialakítását és rendezését nem maga végezte el. A rendezendő anyag nem jut tehát föltétlenül természetellenes állapotba, ha a természetén kívülálló rendező kéz nyúl hozzá, (...) míg az anyag természetének, alakítási lehetőségeinek megfelel.”⁴⁴ Meghajlást, befogadást jelent ez a működő erővel szemben, ha a hatóerők (*potentia activa*) alakító befolyása megfelel az anyag hajlandóságainak (*appetitus naturalis*). Természetellenesség, romboló erővé akkor válik ez a hatóerő, ha nem számol a „passzív értékű” adottságokkal. Ebben az esetben a hatóerő neve: erőszak (*violentum*). A hatalomnak, mint a jogrendezés hatóerejének „számolnia kell az emberi természet konkrét adottságaival. Ezek a mérvadók a jogi rendezés lehetőségeire és hatáira nézve.”⁴⁵ Az ember tehát mint vezetésre, irányításra és nevelésre alkalmas „anyag” jelenik meg előttünk. Ez a tulajdonsága természeti, erkölcsi törvényszerűség. Hogy azonban az ember mire nevelendő, hova vezetendő, azt az emberi természet (hajlandóságok) további elemzése tárja fel. Felfogásunk szerint az embernek vannak olyan jogai, amelyek függetlenek a hatalmi (állam) tényezőktől, mivel megelőzik azt mind időbelileg, mind pedig méltóság szerint. A mondottakból levonható a következtetés, hogy az emberi természet alakíthatósága, „természetszerű formálása” korlátozott. Alakítása (nevelés, vezetés) nem az egyes hatalmi tényezők önkényére van bízva, hanem az emberi természetben gyökerező hajlandóságok figyelembevételével, tiszteletben tartásával történik és kell történnie.

⁴³ Vannak más típusú jogeszmék is: pl. jogi szubjektivizmus és a legalizmus (pozitivizmus, normativizmus).

⁴⁴ Vö. HORVÁTH S., *A természetjog rendező szerepe*, 22. Horváth a hülemorfizmus látásmódjával szemléli az anyagot, a joganyagot. Az anyag rendelkezik azzal a képességgel (*potentia naturalis*), hogy különféle formákat befogadjon. A természetfölötti rendben ennek a képességnek a viszonypárja az engedelmségi képesség (*potentia oboedientialis*).

2. Az emberi egyed létrehozói és ezek nevelő feladata: az emberi természet létadó és nevelő tényezői (okai) bizonyos értelemben hatalmi tényezőknek tekinthetők. Ezek a tényezők a következők: szülők, haza és természet. Az emberi egyed természetyszerűen kötődik ugyanis e „tényezőkhöz”. Vonzáskörükből való kiszakadásának, kiszakításának káros (deformáló) következményei vannak. Az emberi egyedet a szülők révén hozza létre a nagy természet.⁴⁶ Az emberi természet általános értékei és vonásai általuk valósulnak meg konkrét valóságukban. A szülők azonban nemcsak létrehozzák az emberi egyedet, hanem „a természet a kezükbe teszi le további sorsának kialakulását is”. Egyrészt a gyermek létét fönnt kell tartani, másrészt a családban van helye az emberré nevelés alapjainak.⁴⁷ Hasonlóképp szükséges a haza mind az egyén, mind a család számára, mivel a szülők izoláltan nem képesek emberré nevelő hivatásuk teljesítésére. Szintén természeti szükségszerűséget kell látnunk abban, hogy az ember „ezekkel a tényezőkkel érintkezésbe lépjen, ezeknek viszont joguk van az alakításhoz, a neveléshez, a képzéshez (...) az időbeli elsőség kétségkívül a szülőket illeti meg. Ezek a nagy természet közvetlen eszközei az ember létrejötténél. Ezután következnek a természet erői, amennyiben a haza fogalmában egyesített tényezőkben összpontosulnak, végül pedig a nagy természet, mint ezeknek az általános erőforrása.”⁴⁸

Vizont a nagy természet sem indokolja meg önmagát, ezért alkotójában keresendő és mint végső okra és tervezőre vezetendő vissza mindaz, amit a konkrét emberi természetről állítunk. Az ember Istenhez való viszonyában – halhatatlan lelke révén – személyi valóság, ami a kereszténység szerint különös méltóságot jelent. Azt, hogy nem használható főlpuszta eszköz gyanánt, mert öncélú, önrendelkezésű alany, akinek ilyen igényeit a jogalkotóknak el kell ismerniük.

3. Az istenképiség, illetve az emberi méltóság jogrendező jelentősége: A tapasztalati jogot csak az istenképiségben adott méltóság tiszteletben tartásával lehet az erőszak színvonala fölé emelni.⁴⁹ Az emberi lélek mélyén ott van ennek a méltóságnak a tudata.⁵⁰ Az istenképiség azt je-

⁴⁵ Vö. HORVÁTH S., *A természetjog rendező szerepe*, 24. Horváth ennyiben egyetért a jogpozitivizmus álláspontjával.

⁴⁶ Vö. HORVÁTH S., *A természetjog rendező szerepe*, 26. A szülőkben Horváth – ebből a szempontból – a természet erőit látja, akikben „úgy összpontosul a nagy természet ereje, hogy egyirányú és konkrét határozottságú valóság létrejötte az eredmény”.

⁴⁷ Ezt ma nevezhetjük primér szocializációnak.

⁴⁸ Vö. HORVÁTH S., *A természetjog rendező szerepe*, 27.

⁴⁹ Természetesen Horváth tudja, hogy nem minden erőszak jelent visszaélést a hatalommal. Tudja azt is, hogy a társadalmi élet egyik alapvonása az „intézményesített erőszak”, bár az erőszaknak ezt a megengedhető formáját inkább kényszernek nevezi. Erről még szólunk bővebben.

lenti, hogy az ember természete szerint törekszik Isten felé (*desiderium naturale*), és mintegy ösztönszerűen benne rejlik az „Istenben való szabadság tudata”. Az ember Istenhez való viszonya (függés, benne való lekööttség) nem rabszolgaságot, hanem uralmat és szabadságot jelent.⁵¹ Az emberi méltóság alapja tehát a személyi lét, ennek gyökere pedig az istenképiségben keresendő.⁵² Ebből adódóan a személy szabadságát, a természetjogi elveken alapuló önrendelkezését minden jogalkotónak tiszteletben kell tartania.

4. A kényszer és az erőszak problémája: tény, hogy a tapasztalat embe-
re „terhelt hajlandóságú. Ha hiányzik az egyénből az értelem uralma, és nem a tisztesség (*bonum honestum*), hanem az önzés, a haszon, a gyönyör vezeti cselekedeteit, akkor nemcsak az erkölcsi jó, de a törvényes igazságosság sem érvényesül. Ennek érvényesítéséhez szükséges a kényszer, a büntetés. A jognak ugyanakkor nem a kikényszeríthetőség adja a lényegét, hanem az igazságosság. Az igazságosság érvényesítésének azonban szükségszerű kísérőjelensége a kényszer. Ahol ugyanis az értelem és az akarat zavartalanul működnek (*recta ratio, recta voluntas*), ott elég a törvény kihirdetése, szankciója, és megvalósul a jogkövetés. A „romlott hajlandóságú” embernek ez nem elég. Az ilyen csak a cselekvést kikényszerítő büntetésben lát mentesítő erőt, ezért „nem elég a tapasztalati jognak és törvénynek a tekintélyben történő egyszerű lehorgonyzása és az ezzel adott szentesítés, hanem mindig kísérnie kell a fenyegetésnek, a kényszer-

⁵⁰ Vö. HORVÁTH S., *A természetjog rendező szerepe*, 28-29: „ez az az isteni szikra, amely soha ki nem alszik s csak alkalomra vár, hogy kipattanjon. Ez gyullad ki az elnyomottak szívében, amikor a zsarnokság igáját lerázzák magukról. Ennek a lángja lobban föl, valahányszor a hatalmon levő személyek túlkapásai és igazságtalanságai ellen fölháborodunk s tőlük megszabadulni igyekszünk. Számátlan változatban mutatta meg a történelem, hogy milyen hajtó, fejlesztő vagy bomlasztó erőt képvisel lelkünknek ez a tudatalatti valósága. Kiirtani, teljesen törölni nem lehet, csak hatókörét és irányát lehet megszabni. Attól függ, hogy mivel tápláljuk, illetőleg élesztjük föl. A legborzalmasabb katasztrófák szolgálatába éppúgy beállítható, mint ahogyan a népek ideális törekvéseinek kiinduló pontjává és irányítójává is tehető. Ezért minden törvényhozás és jogrendezés lelemibb követelménye, hogy az emberi természet emez igényével számoljon.”

⁵¹ Itt az uralom az önmagunk és az anyagi világ feletti uralmat jelenti; a szabadságnak pedig a relatív önrendelkezés a jelentése.

⁵² Vö. HORVÁTH S., *A természetjog rendező szerepe*, 29. Ez kölcsönöz „teljes értékű egyenlőséget minden emberi személlyel szemben. Egyformán és egyenlő arányban részesedünk benne, ha ősforrásához, Istenhez viszonyítjuk. Így nem más ez, mint (...) az emberi jognak, a jogszemélyi létnek (ami öncélúságot, önrendelkezést jelent minden társadalmi kombináció keretén belül) legelső, legfelsőbb szentesítése, szankciója. Az embernek, mint „jogalanynak” a jogi rendezésre való alkalmasságát a természet alkotója szentesíti, ez adja a különböző hatalmak rendező kezébe továbbképzés és irányítás céljából, de mindig azzal az ember természetét kísérő teherrel, hogy csak rábízott, kölcsönzött anyagon mutathatja meg alakító művészetét.” Az emberek Istenhez viszonyítva teljesen egyenlők, de egymáshoz viszonyítva különbségek vannak köztük. Ennek okai

nek, a büntetésnek. Ez az, amit a pozitív jogot alkotó tényezőnek tanulnia kell a romlott természetű joganyagtól.”⁵³ Ebben ismét egyfajta természeti törvényszerűséget kell látnunk, nevezetesen azt, hogy a kényszer által „a mai ember (...) a jogrendező tényezők keze és irányítása alatt beteges hajlamára írt, saját érdekeire vonatkozólag pedig embertársainak hasonló rossz hajlandóságaival szemben védelmet találjon”.⁵⁴ A jog szerint alkalmazott erő tehát nem minősíthető erőszaknak, mivel ez „igazságos vagy a joggal harmóniában levő erő. Az ún. intézményes erőszak csak akkor létezik, ha a törvények igazságtalanok, vagy ha igazságtalan az erő gyakorlásának a módja, mert meghaladja a természetes mértéket.”⁵⁵

5. Az ember személyi mivolta és társadalmi vonatkozásai: Az ember természete szerint egyén és társas lény egyszerre. Egyénisége csakis a társadalomban bontakozik ki természetszerűen. Ezt pedig a közösség (társadalom) által konkrétan kijelölt közös cél, a közjó (*bonum commune*) biztosítja. A társadalomban az egyén ennek a keretei között érvényesül: „nem ő a helyes, az igaz és a jogos mértéke, hanem neki kell ezt a közjótól eltanulnia, ebből merítenie és neki magának ehhez idomulnia (...) ha a természet az embert fizikai személyi léte szerint a társasághoz utalta, akkor ez az erkölcsi személyi lét szükségszerű kiegészítője a fizikainak és az egyénnek. Az egyénnek pedig mint a közjótól mértékelt tagnak, az egész egy részének kell érvényesülését és boldogulását keresnie.”⁵⁶

egyrészt az egyediség elvében (principium individuationis) vannak. Az emberi természet a sok egyedben más-más árnyalatban jelentkezik. Másrészt a különböző adottságú egyedek (egyének) különböző fokban és szorgalommal fejlesztik ki képességeiket. Az ebből származó különbségeket a jogrendezésnek szintén figyelembe kell vennie.

⁵³ Vö. HORVÁTH S., *A természetjog rendező szerepe*, 33. Kényszer és erőszak rokon fogalmak. Horváth sajátos módon elválasztja őket. Erőszakon (violentia) azt érti elsősorban, hogyha a hatalom az egyénhez nem mint személyhez, hanem mint pusztá tárgyhoz nyúl. Ez a szó – erőszak – mindig romboló erőt jelez nála, mert nem számol az emberi természet „passzív adottságaival”. (Vö. *A természetjog rendező szerepe*, 23.). Az erőszak tehát – szerinte – olyan kényszer, amely természetjogilag nem megengedett. Van azonban az „erőszaknak” egy megengedett formája, melyet kényszernek nevez, s ez a „természetjog határain belül” érvényesíti erejét. Éppen ezért építő jellege van. Végeredményben tehát minden erőszak kényszer, de nem minden kényszer erőszak.

⁵⁴ Vö. HORVÁTH S., *A természetjog rendező szerepe*, 33.

⁵⁵ Vö. HERVADA, J., *Kritikai bevezetés a természetjogba* (Budapest 2004) 74.

⁵⁶ Vö. HORVÁTH S., *A természetjog rendező szerepe*, 43. Az egyed személyi léte megvalósulása terén társakra szorul mind a lét- és fajfenntartás, mind a kultúrigények kielégítése tekintetében.

⁵⁷ Az állam Horváth modelljében organizmus, *societas perfecta*. Ezért mint egészet szuverenitás és önrendelkezés illeti meg. Benne rész az egyén. Egyébként az állam mellett az Egyházat ismeri el hasonló szervezatként.

Bizonyos értelemben tehát az egyén a közösségnek (állam)⁵⁷ köszönheti létét, mivel „a társadalmon belül és ennek áldásaiban részesülve válik tényleges jogalannyá, erkölcsi személylé (...) mivel ezeken az alakulatokon kívülálló ember tényleg védtelen, mivel senki sincs, aki jogait, igazát kimérné”.⁵⁸ Ám ebből nem lehet azt a következtetést levonni, hogy az egyén saját személyi és jogalanyi mivoltát csak a társadalomban éri el, vagy ettől kölcsönzi. Ebből adódóan az ember mint személy eleve jogokkal (igényekkel) és kötelezettségekkel lép be a társadalomba, s ezek figyelembevételét „nem az egyén, hanem az emberi természet és személyiség Alkotója követeli meg”.⁵⁹ Ez másképpen azt jelenti, hogy az embert a társadalom (állam) nem veheti totálisan (eszközszerűen) igénybe.

Összefoglalásképpen megállapíthatjuk, hogy az emberi természetnek mint joganyagnak az elemzéséből tulajdonképpen azokra az alapvető antropológiai állandókra, adottságokra és képességekre, egzisztenciális célokra következtethetünk, amelyek kijelölik és behatárolják a jogrendezés lehetőségeit. Másképp fogalmazva, van egy ún. természetes jogrend, amelyet mi természetjognak nevezünk, s ez alapvetően nem változik, amíg az ember más fajjára nem fejlődik. Ebből a szempontból a történetiségről azt kell megállapítanunk, hogy az ember alapvető antropológiai állandóit nem képes megváltoztatni, csak azok kifejezési módjait. Az emberi természet története során is megtartja önazonosságát.⁶⁰ Az ember tehát eredendően jogalany, s ez az alapja annak, hogy az egyén ténylegesen is konkrét jogok és köteleességek alanya lehessen. Ennek az eredendő jogalanyiságnak tartalma pedig nem más, mint a természetjogok összessége, illetve ezen jogok pozitív jogi szabályozásának szükségessége.⁶¹

5. A természetjog fogalma és viszonya más normarendszerekhez

Az eddigiekből kiderült, hogy a természetjog kategóriája nem elvont, „logikai általánosság”, amelyet adott esetben elő lehet húzni, tetszés szerinti tartalommal megtölteni, hanem sajátos és változatlan, illetve változhatatlan tartalommal rendelkező normarendszer. Horváth meghatározása

⁵⁸ Vö. HORVÁTH S., *A természetjog rendező szerepe*, 44.

⁵⁹ Vö. HORVÁTH S., *A természetjog rendező szerepe*, 44.

⁶⁰ Vö. HERVADA, J., *Kritikai bevezetés a természetjogba*, 100-101.

⁶¹ Vö. HERVADA, J., *Kritikai bevezetés a természetjogba*, 128.

⁶² Vö. HORVÁTH S., *A természetjog rendező szerepe*, 63.

szerint „az embernek mint joganyagnak elemzéséből leszűrődött, természete hajlandóságainak mibenlétéből és működéséből elvont szabvány, amely a természet útmutatását közvetíti, hogy milyen elvek szerint kell a gyakorlati életet berendezni és amely a pozitív jognak és jogalkotásnak átfogó értékeit és irányító tényezőjét képviseli”.⁶² Útmutatásai tartalmilag az ember önfenntartására, fajfenntartására, tökéletesedés utáni törekvéseire vonatkoznak. Tartalmának kifejtése meghaladja tanulmányunk kereteit,⁶³ ezért itt csak röviden utalunk a fontosabb elemekre. 1. Az egyénnek joga van biológiai, pszichikai, lelki és szellemi szükségleteinek biztosítására, mely az anyagi és szellemi, illetve a vallási javakhoz való jogban ölt testet. 2. Joga van az egyénnek a szülőkhöz, a hazához, mivel ezek azok a természetes tényezők, melyek közvetítik számára az emberré válás eszközeit. 3. Az egyénnek joga van a valláshoz, házassághoz, a munkához, joga van ahhoz, hogy valódi jogállamban, valódi jogbiztonságban éljen. Ezek a jogok természetesen feltételezik a vonatkozó kötelezéseket is.

Ahol ezeket az alapvető jogokat és kötelezettségeket nem tisztelik (tagadják, támadják, mellőzik), ott igazságtalanság van. Éppen ezért ezeknek a jogoknak a tisztelete és érvényesítése „nem egyszerűen politikai választás vagy az érdekek társadalmi harcának kérdése, hanem az igazságosságé a szó valódi értelmében”.⁶⁴

A természetjog kikényszeríthetőségével kapcsolatban pedig azt kell mondnunk, hogy mivel ez is valódi jog, tehát szükség esetén, csakúgy mint a tételes jog, kikényszeríthető. Amennyiben valamely konkrét jogrendszer kihagy valamely természetjogi normát a törvényeiből, vagyis ha nem deklarálja azt, akkor csak védelemben nem részesíti, de annak érvényét nem tudja befolyásolni. Érvényét nem, csak az érvényesülését. És természetesen csak az érvényesíthető, ami az ontológiai rendben érvényben van.⁶⁵

A természetjog mint normarendszer szoros kapcsolatban van más normarendszerekkel. Így 1. a pozitív joggal (ezen belül a kánoni joggal is), 2. az erkölcsi és 3. az örök törvénnyel.

⁶³ Itt is többféle felosztás lehetséges. Csak utalunk egy másikra. Javier Hervada szerint a természetjogot alkotó jogok az alábbiak: Azok a jogok, amelyek „1. az ember létét, képességeit és szándékait alkotják; 2. azok a műveletek, amelyek az ember természetes céljának elérését célozzák; 3. azok a javak, melyek ezeknek a műveleteknek a tárgyai.” Vö. HERVADA, J., *Kritikai bevezetés a természetjogba*, 97.

⁶⁴ Vö. HERVADA, J., *Kritikai bevezetés a természetjogba*, 108.

⁶⁵ Vö. HERVADA, J., *Kritikai bevezetés a természetjogba*, 186-187.

⁶⁶ Vö. HORVÁTH S., *A természetjog rendező szerepe*, 60.

5.1. A természetjog viszonya a tapasztalati joghoz

A természetjogi gondolkodást tulajdonképpen a tapasztalati jog léte (és eltorzult léte) hívta életre. Nem indokolja önmagát. Az egész jogrenddel kapcsolatban az alapkérdés a következő: mi a jog alapja, eredete, célja, legbensőbb természete? Miért van egyáltalán jog? Mi a jog létezési módja? Honnan származik a jog? Ezekre a kérdésekre a természetjog kategóriájának kifejtésével adhatunk választ. A természetjog fogalma és tartalma a jogbölcselet mindent átfogó kategóriája, fogalmi összegezésének csúcsa, illetve értékelésének alapja. A tapasztalati joggal összevetve Horváth Sándor nyomán hét alapvonását különböztetjük meg:

1. A természetjog mint jogforrás a pozitív jogalkotás számára. Ha a természetjog a jogrend alapja és célja, akkor bennefoglaltatnak a tapasztalati jogalkotás legfőbb elvei. Ezek azok „az előképek, minták, mintegy általános modellek, amelyek képére és hasonlatosságára kell a konkrét szabályokat kialakítani, amelyekre a jogalkotó tényezőknek tekintettel kell lennie”.⁶⁶ Röviden: a természetjog „*norma normans*”, a tapasztalati jog pedig „*norma normata*”.

2. A természetjog és tapasztalati jog egymást föltételező fogalmak. A kettő csakis együtt tudja „emberi színvonalon” ellátni a jogrendezés feladatát. Önmagában szinte egyik sem életképes. A természetjog egészen általános elveket, útmutatást ad, ami a mindennapi élet szabályozására nem elégséges. A természetjogi normák konkretizálását, körülményekhez adaptálását a pozitív jog végzi el az illetékes hatalmi szervek döntése révén.

3. A pozitív jog mint részesedés (*participatio*) a természetjogban. A pozitív jog mintegy konkretizálja és az adott történelmi, társadalmi körülmények között aktualizálja a természetjog útmutatásait. A pozitív jog léte, értéke a természetjogban gyökerezik; s abból mint alaphoz tetszőlegesen mélységben merít, de tartalmát sohasem tudja teljesen kimeríteni.

⁶⁷ Hogy milyen gazdag tartalmat sejtet a természetjog kifejezés, azt igazolja az a sokféle elnevezés is, amit ennek a fogalomnak adtak a bölcselek és a jogászok a századok során: *ius divinum* (isteni jog), *ius humanum* (igazi emberi jogok), *ius gentium* (az emberiség joga), *ius agraphum* (íratlan jog), *ius rationale* (ész-jog), *ius philosophicum* (bölcseleti jog), *ius verum, iustum sociale* (igazi, igazságos, szociális jog), *ius democraticum* (demokratikus jog), forradalmi jog. Vö. BÁNK J., *Kánoni jog I.* (Budapest 1960) 52.

⁶⁸ Ennek a fogalomnak a feltétlen megtartására a jövőben is szükség van, éppen heurisztikus jellegéből adódóan még akkor is, ha a természetjog tartalma egyre pontosabb meghatározást nyer az ún. alapvető emberi jogok nyilatkozataiban. Vö. SCHOCKENHOFF, E., *Naturrecht und Menschenwürde*, 14–18.

⁶⁹ Vö. NYÍRI T., *Az ember a világban* (Budapest 1981) 174: „A természetjog arra való, hogy kritériummal szolgál, megkönnyíti az érvelést, amellyel meg tudjuk állapítani, hogy a jó törvények miért jók. A természetjog elmélete a törvénynek, mint törvénynek az értelmezését segíti elő. Tekinthető úgy is, mint valami különleges, a törvényben rejlő belső logika, amely ugyanúgy

A természetjog olyan alapkategória tehát, amely mindent értelmez, de őt magát ebből a szempontból már nem lehet általánosabbra visszavezetni. Erre utal a természetjog fogalom heurisztikus jellege,⁶⁷ ami azt jelenti, hogy mintegy benne és vele fedezzük fel a jogrend törvényszerűségeit.⁶⁸

4. A természetjog mint kritikai funkció. Kétféle értelemben funkcionál a természetjog kritikai normaként a pozitív joggal szemben. Egyrészt a jogalkotó önkényét korlátozza, másrészt az adott pozitív normák elavulása esetén a természetjog nevében lehet érvelni újabb, a társadalmi életet jobban követő, igazságos normák életbe léptetése mellett. A történelem során számos jogrendszer szolgált arra, hogy igazságtalan, hatalmi érdekeket képviseljen, tartósítson. A hatalomvágy, a kizsákmányolni akarás, az önzés stb. megrontja a jogot. A természetjogi normákkal érvelni lehet és kell e visszasságok ellen. Követelni azonban joggal csak a természetjog alapján lehet és kell az alapvető jogok és kötelességek tiszteletben tartását, garanciáik biztosítását. A társadalmi, gazdasági, történelmi viszonyok lassabban vagy gyorsabban, de változnak. A jogrendszer önmagában merev, statikus valóság. Az a feladata, hogy bizonyos magatartásokat fenntartson, őrizzen, megköveteljen. Ha nem változtatnak rajta, a jog elveszíti életképességét a megváltozott körülmények között, még akkor is, ha végeredményben összhangba hozható a természetjogi normákkal. Újra meg kell vizsgálni „helyességét” (*rectitudo*). Ebből a szempontból a jog is állandó kritika tárgya. A mindenkori hatályos jog felülvizsgálata csakis a természetjogi elvek fényében lehetséges. Ez a törvény igazságosságának, helyességének kritériuma.⁶⁹ Ha valamely tételes törvény ellentétes a természetjoggal, nem tekinthető érvényes, hatályban levő jogi előírásnak.

rendezi a törvényt, amint a közönséges logika megszabja az érvelés egyes lépéseit. Amint a logika segítségével eldönthető néha, hogy jól vagy rosszul érveltünk-e, ugyanúgy hivatkozhatunk a természetjogra, ha el akarjuk dönteni bizonyos pozitív emberi törvényekről, hogy jók-e vagy rosszak, igazságosak-e vagy sem.”

⁷⁰ Vö. HORVÁTH S., *Örök eszmék*, 263. Noha itt Horváth a nemzeti értékekről beszél, de a jogra is vonatkoztatható, hisz a jogrend is nemzeti érték: „A fejlődés törvénye megköveteli, hogy az újabb körülményeknek és az újabb tapasztalatoknak megfelelően alakítsuk és módosítsuk, mintegy fölfriesszük a nemzeti értékek őseréjét. Amíg ez az erő az örök törvényből táplálkozik, addig nem leszünk hűtlenek őseinkhez, ha változtatunk szokásaikon. Csak a külső arcukat, az anyag változik, a szellem ugyanaz marad. Őseink nem tabut akartak alkotni, nem élettelen kristályokat hagytak ránk, hanem életet lehellő, utódaikat éltető magvakat, hogy azok terebélyes fává nőve, megerősödvé és mindig újabb gyümölcsöket hozva a nemzeti megújulás és élet népezőivé lehessenek. Csak egyet nem akartak ránk hagyni: tévedéseiket, emberi mivoltukkal járó útvesztőiket. Mert a magára hagyott emberi elme minden becsületes törekvése mellett, ilyenekbe is eljuthat. Az így kialakult nemzeti szokásokban is tiszteljük az ősök alkotóerejét, követhetjük példájukat az igazra és jóra irányuló törtétesben, de tévedéseiket nem szentesíthetjük, elavult nézeteiket pedig újakkal kell felcserélnünk.”

5. A természetjog mint a tapasztalati jog legitimációja. A természetjognak ez a funkciója a pozitív jog vonatkozásában – bizonyos értelemben – ellentéte az előbbinek. Ha ugyanis a törvényhozó által hozott törvények visszavezethetők a természetjogi normákra, velük nem ellentétesek, akkor ezzel igazolható az adott törvény helyessége. Így a természetjog mint egy legitimálja, szentesíti a tapasztalati jogot. Igazolja jogosságát, megindokolja szükséges és ésszerű voltát. Értelmessé teszi követését (*motivum*). Vigyázni kell azonban a legitimációval. Ideológiává válik, gátolja az életet, ha nem párosul a kritikai funkció kellő érvényesítésével.⁷⁰

6. A természetjog mint az alapvető emberi jogok kodifikációja. A természetjog általánosságánál fogva olyan normákat tartalmaz, amelyek minden emberre nézve, minden kor számára kötelezők, a békés társadalmi élet garanciái. Csak egyféle természetjog és természetjogi normarendszer lehetséges, feltéve, hogy a lét rendjében csak egy és egyetlen rendje van az igazságnak. A természetjog előírásai tehát akkor is igazak és kötelezők, ha a hatalom visszaél helyzetével, vagy ha a pozitív jog hiányosnak mutatkozik érvényesítésükben, vagy ha az erőszak (*violentia*) megfoszt tőle.⁷¹ Ezért vallja a természetjogi gondolkodásmód azt, hogy a jognak nem lényege, hanem csak alkotórésze a külső kikényszeríthetőség. Azaz elismeri, hogy a hatályos jogalkotáshoz, a jognak hathatós voltaához és végrehajtásához általában szükséges a kikényszeríthetőség mint integráns elem, de nem ez a vonás adja valaminek a jogi jellegét. Más dolog a jog lényege, és ismét más dolog a jog érvényesítése. Csak az érvényesítéshez szükséges a kényszer. Abban az esetben tehát, ha természetjogi alapelvek nem kerülnek bele a mindenkor hatályos jogba, ezzel nem szűnik meg azok jog mivolta. Ez legfeljebb azt jelenti, hogy jogi jellegüket az adott jogrendszer nem ismeri el, vagy közömbös irántuk. Érvényesítésüket te-

⁷¹ Horváth hivatkozik Cajetánra, aki azt állítja, hogy létre kell hozni egy olyan jogrendszert és bíróságot, amely a természetjog teljes érvényesítését tűzi ki célul és döntése „jogerős ítélettel” kényszerítheti a vétkest. Ez azt is jelenti, hogy abban az esetben is jogerős ítélet születik, ha valamely természetjogi normát nem deklarált valamely konkrét jogrendszer. Sőt, az adott tételes előírás ellenében is lehet ítéletet hozni, feltéve, ha az adott tételes előírásról kiderül, hogy szöges ellentétben áll a természetjog előírásával. Vö. HORVÁTH S., *A természetjog rendező szerepe*, 59. Lásd továbbá a nemzetközi bíróság intézményét.

⁷² Vö. HORVÁTH S., *A természetjog rendező szerepe*, 61.

⁷³ Természeti törvényen a legalapvetőbb erkölcsi elvek foglatatát értjük, amely emberi természetünkben, személyes voltunkban gyökerezik és a kinyilatkoztatástól függetlenül is egyetemesen kötelező tételekben fogalmazható meg. Tartalmát Javier Hervada nyomán az alábbiakban foglalhatjuk össze: „A természetes hajlamok együttese, amelyeknek az ésszerű szabálya a természeti törvényt alkotja, összefoglalható a következő módon: a) a lét megőrzésére irányuló tendencia

hát kényszerítő erejével nem támogatja. A természetjogban a „jog minden követelményét megtaláljuk, csak talán nem egyszintű meghatározásban (*univoce*), hanem magasabb rendű valóság- és létformában”.⁷²

7. A természetjog mint a társadalmi igazságosság és szociális szeretet szavatolója. A társadalmi élet békéjének, őrzésének, kibontakozásának garanciája a természetjogi normákra épülő jogrendszer.

Végeredményben azt kell mondanunk, hogy az emberi személy olyan ontológiai felépítésű, hogy adottság és feladat számára az, hogy önmaga ura legyen, s ennek megvalósítása érdekében természetes és elidegeníthetetlen jogok és kötelezettségek alanya. Ezeknek a jogoknak és kötelezettségeknek az egyes jogrendszerek tételes jogalkotásában kell tetet öltetniük a társadalmi és történelmi körülményeknek megfelelően. Ezért minden tételes jognak szükségképpen van természetes alapja.

5.2. A természetjog viszonya az erkölcsi rendhez

Itt két kérdés tisztázandó. Az egyik a természetjog és a természetes erkölcsi törvény viszonya, a másik pedig a jog és az erkölcs relációja általában. Amint a jogi előírások visszavezetendők a természetjoghoz, úgy az erkölcsi törvényeket is vissza kell vezetnünk immanens alapjukra, az ún. természetes erkölcsi törvényre, különben ismét kicsúszik a norma alól annak objektív igazságértéke.⁷³

Ebben a vonatkozásban a természetjog része az erkölcsi törvényeknek, mégpedig a személyek közötti vonatkozásokat tartalmazó része (*iustitia ad alterum*). A jog nem az egyéni cselekedetek belső vonatkozásait (alany, tárgy, szándék, lelkiismeret, körülmények) szabályozza, hanem az egyéni cselekedetnek a külvilághoz, a másik személyhez való viszonyát. Ezért

– élet és fizikai vagy erkölcsi integritás – gyakran a megőrzés ösztönének nevezik; b) a férfi és a nő házastársi egységre irányuló hajlama, hogy kialakítsák az emberi faj elsődleges közösségét, ami a gyermekek nemzésére és nevelésére van rendelve; c) hajlam az Istennel való kapcsolatra, ami a teremtettség megnyilvánulása, az emberi lét konstitutív dimenziója; d) hajlam a munkára, ami az ember uralkodó és átalakító természetének a kifejezése az őt körülvevő valósággal szemben, és ezzel összefüggésben a pihenésre való hajlam és a játék tevékenysége; e) hajlam a politikai társulások és egyesülések különböző formáira, ennek az eredete az ember szociális természetében van; f) a kommunikációra irányuló tendencia, az ember társadalmiságának a kifejezése; g) hajlam a kultúra és a művészet különböző formáinak a megismerésére és megteremtésére. (...) Ezekben a tendenciákban jelezni kell e tendenciák fejlődésének az erővonalait vagy alapvető törvényeit: a) az emberek közti szolidaritás törvényét, amely által minden egyes ember és minden egyes közösség felelős másokért, a célja elérése érdekében; b) a tökéletesedés és a fejlődés törvényei: minden egyes ember, és különösen az emberi társadalom összességében, meg van hívva egy folyamatos tökéletesedésre, ami annyira anyagi, amennyire erkölcsi és szellemi.” Vö. HERVADA, J., *Kritikai bevezetés a természetjogba*, 147-148.

minden természetjogi norma egyúttal természetes erkölcsi norma is, de nem minden természetes erkölcsi norma természetjog. Ez az alaptétel azt is jelenti, hogy a jog az erkölccsel igen szoros kapcsolatban áll, hisz része annak. A jog, mintegy védőgátja az egyéni- és társas önkénynek, éppen azért, hogy a természetjoggal nem ellentétes törvények lelkiismeretben kötelezzenek. De nem a jog által kilátásba helyezett szankciótól való félelem miatt, hanem ésszerű voltukból adódóan. A jog ugyanakkor nem az erkölcs egyfajta minimuma, mivel a jog igen sok esetben „nem követeli meg az erkölcsi minimumot sem. Hogy valaki iránt emberséges érzülettel legyek, hogyha minden nehézség nélkül enyhíthetek nagy szenvedéseim, vagy megmenthetem az életét, ezt megtegyem, ezt az erkölcs, mint legkevesebbet, megkívánja tőlem. Ha valaki iránt gyűlöletet érzek, ha a törvényes formák között ártalmára vagyok, akkor nem teljesítettem azt, amit erkölcsileg mint legkevesebbet meg kell tennem a felebaráti szeretetre vonatkozólag, holott még mindebbe a jog nem szól bele. Nagyon sokat véthetünk a felebaráti szeretet ellen anélkül, hogy a jogot megsértenénk. Más esetekben pedig a jog sokkal többet követel, mint az erkölcsi minimumot.”⁷⁴

A jog és az erkölcs vonatkozásában a következő megállapítások érvényesek: 1. A jog és az erkölcs egymástól szétválasztható, de nem független valóságok. 2. A pusztán jogrend nem képes hatékonyan szabályozni egy társadalmi alakulatot, s benne az egyént, mert a társadalom és benne az egyén személyi kiteljesedésének a jog csak szükséges, de nem elégséges feltétele. Elengedhetetlen szerepet játszanak itt a morális tényezők is, illetve a nevelés. A törvény teljesítése, megvalósítása, mivel az a köz javára történik, az egyént és a közösséget lelkiismeretben kötelezi, tehát „a jogot sohasem lehet függetleníteni a benső adottságoktól és erőktől, ha mégoly önálló területet képvisel is önmagában”⁷⁵ A kötelezettség, a *debitum* pedig erkölcsi kategória is, sőt, elsősorban az. Más vonatkozásban is szoros kapcsolat van jog és erkölcs között: „A jogrendező tényező tehát csak akkor szab meg igazságot, ha döntései megfelelnek közvetlenül a természetjognak, közvetve pedig az örök törvénynek. Ez ránézve nemcsak tanács, hanem szigorú köteletség. Ezért, ha a benső viszonylatoktól különböző

⁷⁴ Vö. BOGNÁR C., *Értékelmélet* (Szent István könyvek 14) (Budapest 1924) 53.

⁷⁵ Vö. HORVÁTH S., *A természetjog rendező szerepe*, 66.

⁷⁶ Vö. HORVÁTH S., *A természetjog rendező szerepe*, 66.

⁷⁷ „Der hl. Thomas nimmt die Einteilung der Pflichten im Rahmen der Gerechtigkeit vor. Für ihn sind Recht und Sittlichkeit, Recht und Liebe keine feindlich getrennten, sondern sich gegenseitig ergänzende Gebiete. Das Recht, der Ausgleich der gegenseitigen Interessen, ist die Grundlage der Liebe, die Liebe aber setzt in die menschlichen Handlungen jene Beziehungen, die das

normákat szab is ki, említett kötelessége révén állandó kapcsolatban marad az erkölccsel, úgy az egyetlen örök törvény, mint ennek szigorú parancsa által, amely föltétlenül leköti, s nem a saját akaratát, hanem az örök törvénytől mértékelt akaratot teszi meg a törvényalkotás legfőbb tényezőjévé.⁷⁶ A jognak kell továbbá adott esetben védelmeznie az erkölcsi rend súlyos megsértését. A szakmai, politikai, erkölcsi vétségek alkalmatlanná tehetnek személyeket bizonyos hivatalok ellátására. Így megfoszthat a jog egy szülőt a gyermeknevelés jogától, amennyiben az arra erkölcsileg alkalmatlanná vált, vagy orvosetikai, jogászetikai vétségek miatt törölhetnek orvosokat, jogászokat az orvosi, illetve jogász kamara tagjai közül. Ilyen esetekben az erkölcsi előírások kellő védelmét csakis a vonatkozó jogi szankciók biztosíthatják.

Ugyancsak szoros kapcsolat van a jog, az erkölcs és a szeretet között. A közvetítő kapcsot épp az igazságosság jelenti.⁷⁷ Minthogy ebből a szempontból az igazságosság nem más, mint a szeretet első és megkerülhetetlen tette.

5.3. A természetjog viszonya az örök törvényhez

A természetjogot úgy ismertük meg, mint a tapasztalati jogalkotás alapját, végső immanens lehetőségi feltételét. Ám a lét részesedett valóság, amely létalapjától, Istentől függ. A teremtett valóság mind léteben, mind működésében, mind fennmaradásában függ teremtőjétől. Ezért a természetjog is részesedett valóság, tehát nem indokolja önmagát. Elemzése „elvezet a legfőbb transzcendens törvényhozóhoz is, akinek eszméiben szentesül, nyer erőt és sérthetetlenséget”.⁷⁸ A keresztény gondolkodás Isten örök eszméit a természetjog és az erkölcs vonatkozásában örök törvénynek (*lex aeterna*) nevezi.

Az emberi megismerő képesség ereje képes föltárni az örök törvény rendelkezéseit és az emberi személynek ebbe kell „lehorgonyoznia” szabadságát. Végső soron a természetjogban és transzcendens alapjában

Recht zu verwirklichen nicht imstande ist. Erlöscht sie ganz, so bleiben die Bestimmungen des Rechtes sowohl dem Gegenstande als auch den Motiven nach. Thomas will nichts anderes als das gemeinsame ius utendi auf alle Weisen, die für die Moral in Betracht kommen können, schützen. Man kann das Eigentum als Gottesfreund und als Menschenfreund entlasten, dasselbe sozial verwenden. Tut man dies nicht, so kommt die iustitia legalis, deren Hauptaufgabe es ist, Pflichten vorzuschreiben, und stellt ihre Forderungen bloss im Namen des Rechtes. Denn nur nach ihren Vorschriften hat der Mensch Zutritt zu den Gütern der Natur, und daher steht er vollends unter ihren Sanktionen, sowohl im Erwerb als auch in der Verwaltung seines Besitzes.”: HORVÁTH, A., *Eigentumsrechts nach dem hl. Thomas von Aquin* (Graz 1929) 210.

⁷⁸ Vö. HORVÁTH S., *A természetjog rendező szerepe*, 63.

(viszonypár), az örök törvényben ismerjük fel a jogrend terheinek okát. Így „minden törvény, minden részleges norma az örök törvényben szentesül s az a célja, hogy Isten eszméinek hasonmását nyomja az emberi működésből kialakuló erkölcsi világra. Ez a keresztény ember büszkesége, dicsősége és minden földi hatalom fölötti győzelme. Ez szabadságlevele, amelynek birtokában áthathatja az a meggyőződés, hogy senkinek sem rabszolgája, hanem az Isten terveinek megvalósításában és szolgálatában szabaddá lett tagja az emberi társadalomnak. Ilyen szabadságlevelet az ész autonómiáját képviselő elméletek nem állíthatnak ki.”⁷⁹

A jog és jogrend végső alapja tehát a személyes Isten, aki az életalakító eszméknek és elveknek, az erkölcsi tetterőnek, illetve a jogalkotásnak is végső forrása és célja.⁸⁰

6. Befejezés: A természetjog-elmélet sajátossága, aktualitása

A fentebb vázolt természetjog-elmélet az emberi természet analízisén alapul. Az emberi természetben adottak a jogrendezés lehetőségei, korlátai, határai, célja. A *természetjog rendező szerepe* című tanulmányának legelején jegyzi meg találóan Horváth Sándor, hogy inkább a természet jogrendező szerepéről lenne célszerűbb beszélni.

A jogrend vonatkozásában az emberi természetnek – szerinte – négy alapidimenziója van, amelyek szerves egységet képeznek: 1. személyes (*personalis*), 2. szociális (társadalmi), 3. ésszerű (*rationalis*), 4. vallásos (*religiosa*). Ebből adódóan: 1. Az embert személyi méltósága miatt megilleti a föld javainak használati joga. Aki önhibáján kívül nem juthat hozzájuk, annak megjár a bennük való részesedés. Bizonyos életszínvonal (lét-minimum) mindenki számára biztosítandó. Ezért a munka révén szerzett tulajdon is szociális „megterheltségű”. Az egyén fölöslege társadalmi célokra fordítandó. Ebben a felfogásban elképzelhetetlen az olyan társadalom, ahol egyik oldalon kiáltó és tudatosan fenntartott szegénység (pauperizmus), másik oldalon pedig fényűző gazdagság van. A magántulajdon is a közjónak alávetett. Az államhatalomnak joga van – a közjó érdekében – mérsékelni a magánvagyon, biztosítva nemcsak az esélyegyenlőséget,

⁷⁹ Vö. HORVÁTH S., *A természetjog rendező szerepe*, 65.

⁸⁰ Vö. „Lex aeterna est ratio divinae sapientiae, secundum quod est directiva omnium actuum et motionum” (I-II, 93.1) és HORVÁTH S., *Örök törvény*, 518-524.

⁸¹ Vö. TÓTH T., *A laikus nevelés értéktelensége*, in *Tóth Tihamér összegyűjtött munkái 6. Az ifjúság lelki gondozása I* (Budapest 1935) 45-61.

hanem az egyenlő elbírálást is. A társadalomnak biztosítania kell az egyén boldogulásának feltételeit. Ezzel állítjuk a társadalmi és a nemzetközi szolidaritás elvét. 2. A szociális bajok orvoslását illetően a pusztán gazdasági, politikai struktúra változások, változtatások sohasem hozzák meg a várt eredményt, ha velük együtt nem jelentkezik az alapvető erkölcsi normákra való nevelés intézményeinek, lehetőségeinek a biztosítása. Ez szintén eredménytelen akkor, ha az etikai nevelést nem kapcsolják össze a vallási neveléssel.⁸¹ 3. Csakis természetjogi alapon állva lehet kidolgozni olyan kódexet, amely összefoglalja, tartalmilag helyesen határozza meg az alapvető emberi jogokat és kötelezettségeket.⁸² 4. Ugyancsak természetjogi alapon állva képzelhető el olyan pozitív jogrendszer kimunkálása, amely a természetjog teljes érvényesítését tűzi ki céljául. Valamint egy olyan típusú bíróság létrehozása is, amely a természetjogi normák megsértését vizsgálja ki, és természetjogi alapon mond ítéletet (tételes törvény hiánya esetén is). 5. Az adott helyen és időben érvényes (hatályos) tételes jogrendszer időről időre megújítandó, különben a jog indokolatlanul merevíti és igazságtalanná teszi az emberi együttélést. Ehhez a természetjog adja az alapelveket (kritikai és legitimáló funkció). Az egyes konkrét jogrendszereknek szükségképpen erre a természetes jogrendre kell épülniük. A törvényhozónak, ebből adódóan, a természetjogi normák vonatkozásában csak deklaratív, s nem konstitutív szerepe, kötelessége van.

Összefoglalásképpen ez a jogeszmé végeredményben visszavezeti a jogot a tartalmában egy és egyetlen jog-, illetve erkölcsi rendre és ennek szakrális alapjára, az Istenre. Amennyiben a jog és a mögötte álló hatalom elveszti ennek az egy és egyetlen jogi- és erkölcsi rendnek kifejező, kibontakoztató és védelmező funkcióját, úgy teret ad az önkénynek, ami igazságtalanságot, háborúságot, békétlenséget fog teremni. S ez a legnagyobb veszély az egyénre, a társadalomra és végeredményben az egész emberiségre nézve. Ezért a tomista ihletésű természetjog-tan mindenki számára és minden korban aktuális, de sohasem pusztán aktuálpolitikai kérdés, mivel a „*veritas, non auctoritas facit legem*” elv képezi alapját.⁸³

⁸² Ma sincs igazi megoldás az alapvető jogok legalább némelyikének pontos tartalmát illetően. Tréfásan mondhatnánk azt, hogy ezért ezek a jogok sem nem alapvetőek, sem nem jogok, ha nincs pontos tartalmi meghatározásuk, olyan, amely az egyes konkrét világnézetek feletti, vagyis a szó legigazibb értelmében egyetemes. Horváth természetjogtanának éppen ez az egyik értéke, hogy egyetemes és változhatatlan tartalmát állítja és adja ezen alapvető jogoknak és kötelezettségeknek.

⁸³ Ennek az elvnek az ellentétpárja az „*auctoritas, non veritas facit legem*”. Természetesen mindkét tényezőre szükség van, mind az igazságra, mind a tekintélyre. A tekintélynek azonban nem szabad eltávolodnia az igazságtól, esetünkben, az emberi természetben rejlő és megismerhető természetes jogrendtől.

